

ELTE BTK Magyar nyelv és irodalom MA II.

Varga Mónika

Hangutánzó igék morfológiai vizsgálatáról

A dolgozatban a *Hangutánzó igék vasi és muravidéki atlaszának* **Bevezetés** (Guttman–Köbölkuti 1987) onomatopetikus kifejezéseit vizsgálom, elsősorban a hangutánzó igék morfológiai vonatkozásaira koncentrálva. A regionális atlasz mintegy 200 kérdéséből 23 adatait választottam ki részletes elemzésre. A vizsgálat célja az atlasz egy részének feldolgozása, s a kiválasztott válaszsorok közötti rendszerszerű összefüggések megállapítása (vö. Guttman 1990: 25, Juhász 1998: 133, 2000: 137).

Első megközelítésként a hangutánzás tudománytörténeti megítélésének változásait áttekintve, s a szóképzés kapcsán lényeges megállapításokat jelezve kialakítható egy elméleti-módszertani alap, amelyben a korpusz adatai értelmezhetők, elemezhetők.

A hangutánzás természeténél fogva felvet bizonyos vizsgálati szempontokat; ilyen a képzők gyakorisága, termékenység, az analógia és a kreativitás szerepe, valamint a jelentés problémája. A korpusz adatainak vizsgálatához érdemes figyelembe venni az onomatopetikus „szituációkat” (vö. Balogh–Király 1976: 11), melyek egyfajta kiindulópontot adhatnak az értelmezéshez.

A dolgozatban a problémafelvetés után a korpusz és a módszertan felvázolása következik. A hangutánzással kapcsolatos általános tudományos megállapításokból pedig kirajzolódnak a téma, illetőleg a nyelvi anyag sajátos, igen komplex kérdései. Az expresszív képzés fontosabb szakirodalmának áttekintésével, a „fiktív-passzív” tő és az

igésítő képzés kérdésének egyfajta értelmezésével folytatva a szóképzés funkcionális szemléletű megközelítésének tanulságait jelzem, melyeknek a vizsgálatban is szerepe lesz.

A szakirodalmi alapozás után következik a korpusz kérdéseinek csoportosítása; itt az egyes kérdéscsoportokban megjelenő tagoltság, tehát a mennyiségi változatok (vö. Imre 1987: 6–7), valamint az adatok minőségi változatosságának kérdése kerül előtérbe. Az adott kérdésekben tipikus igék, s a sajátos derivátumok etimológiai vonatkozásai mellett a sajátos képzőbokrok és egységként értelmezhető származékokat mutatom be. Morfológiai szempontból lényeges jelezni a korpuszban található derivátumok képzőinek gyakoriságát, megoszlását, jelentésbeli vonatkozásait – az általános gyakoritás vagy mozzanatosság mellett megjelenő egyéb lehetőségekkel együtt.

Mivel a hangutánzás nyelvföldrajzi vonatkozásai igen lényegesek lehetnek, érdemes a sajátosabb derivátumok területi megoszlását térképen szemléltetni. A kutatóterület nagysága miatt nem lehet megszeméni kijelentéseket tenni, így a probléma részben már túlmutat ezen a dolgozaton, ugyanakkor további lehetőségekre mutathat rá a vizsgálat területi kiterjesztése esetén.

Korpusz Guttman Miklós és Köbölkuti Katalin a szerzői az 1987-es *Hang- és módszer utánzó igék vasi és muravidéki atlasza* című munkának, amely három tájegység területéről származó adatokat tartalmaz: Kőszeghegyalja, az Őrség hazai és szlovéniai részei, valamint Hetés és környéke (a kutatóterület nyelvjárásáról l. Juhász 2001: 267–9).

Ez a regionális célatlasz változatos gyűjtött anyagával, s elrendezésével egyaránt részletes képet ad a hangutánzás témaköreiről. Az első ilyen az állathangutánzás témaköre, amellyel ez a dolgozat nem foglalkozik. Szerepelnek azonban olyan kérdések, amely az emberi magatartásokból, cselekvésekből származó hangjelenségek, valamint külső eszközökkel való zajkeltésre utalnak. Ezek lényegesek ebben a vizsgálatban. A harmadik témakör a környezetben keletkező hangok, természeti elemek és az emberi környezet mesterséges zörejeit tartalmazza. Ez a csoport szintén szerepet kapott a korpuszban.

A gyűjtést kérdőíves formában (mintegy 200 kérdéssel), 12 Vas megyei és 14 muravidéki kutatóponton végezték a szerzők, leginkább a hangutánzás nyelvföldrajzi tanulságaira összpontosítva. A Vas megyei kutatópontokon három korosztályban 2-2, összesen tehát 6-6 adatközlőt kérdeztek meg. Muravidéken kutatópontonként 2-2 személytől az összes kérdést, illetve néhány adatközlő a kérdések egy részére válaszolt (Guttman 1987: 8–9). Ezek a tények is szolgálnak

egyfajta részleges magyarázattal az adatok változatosságára, tagoltságára vonatkozóan.

A vizsgálatra szánt korpuszba, amint említettem, 23 kérdés válasz-sorait választottam ki (l. Felhasznált kérdések), emellett néhány további derivátum is szerepelhet majd magyarázatként. A kutatás nyelvi anyaga emberi és természetbeli hangadásokra vonatkozik, amelyek az ember közvetlen környezetében megfigyelhetők, s általában könnyen megnevezhetők. A megnevezendő jelenségek, onomatopoetikus szituációk az idő múlásával vagy a környezet változásával sem tűnnek el, így adott esetben a megnevezés módjának megváltozása lehet csak kérdéses. Ez azért lényeges, mert például az állatok hangjára vonatkozó adatok már a gyűjtés során zömmel a passzív szókincs részei voltak (leszámítva az általános hangjelenségekre vonatkozó, a köznyelvben is aktív elemeket, pl. morog, nyávog), s a szociokulturális változások miatt már kevés eséllyel gyűjthetők fel (vö. Guttman 1987: 10). Ennek a vizsgálatnak a korpusza azonban egy újabb gyűjtéssel ellenőrizhető, akár az atlasz definíciói által más területekre is kiterjesztve.

A kérdések nem kötődnek a vidéki életmódhoz, a nyelvjárási vonatkozás így a nyelvi anyagban jelenik meg (képzők és a derivátumok egységként értelmezve, vö. D. Bartha 1958: 134), nem pedig a megnevezendő jelenségből származtatható. Ebben az esetben a hangjelenség, illetve a megnevezés gyakorisága és az adatok változatosságának kapcsolatára csak hipotetikus megjegyzéseket tehetünk. Ugyanakkor érdemes kitérni arra, hogy a nyelvi konvenció vagy az adatközlők kreativitása, illetőleg a hangélmény minél „pontosabb” visszaadása érvényesül-e az egyes kérdések esetében.

A kérdések kiválasztásában már szerepe van a jelenségek „állandóságának”, így eleve feltételezhető a közösségben egy konvencionális alap (általában „köznyelvi” jellegű kifejezésekről lévén szó). Ehhez képest természetesen szerepe lehet a derivátumok egyéni ismeretének, illetve az aktuális jelentések kialakításának (vö. Ladányi 2000: 179–180).

A rendszerszerű összefüggések feltárása érdekében csoportosítottam a kérdéseket bizonyoshasonló onomatopoetikus szituációk szerint, például emberi hangadások esetében az intenzitás alapján. Az öt csoportból négy esetében emberi alanyt feltételeznek az igék, míg az utolsó csoportban természeti erőt. A csoportokat egyenként mutatom be.

A korpusz anyagának vizsgálata során felvetődött, hogy az adatok csakugyan mindig onomatopoetikus eredetűek-e, illetve mennyire tekinthetők elterjedt változatnak. Az elterjedtséghez és etimológiai megközelítéshez a TESz. s az ÚMTsz. mellett kifejezetten hangután-

zással foglalkozó, meghatározó esettanulmányok (Benkő 1954, Kiss 1974, Guttmann 1990, Juhász 1994, 1996, 1998) voltak segítségemre.

A vizsgálat módszertani megfontolásból a funkcionális szemléletű természetes morfológiából „kölcsonöz” egy fogalom párt, a jelöltség és jelöletlenség viszonyában (Ladányi 2007: 22, 28–29, 2008: 350). A jelöltség ebben a megközelítésben rendszer szinten a szabályoknak való megfelelés vagy attól való eltérés mértékétől függ (uo., az elmélet további bemutatását l. a szakirodalmi áttekintésnél).

A kérdéscsoportok vizsgálatához (részletesen l. 3. fejezet) feltüntettem az adott kérdésben jellegzetes, prototipikus adatokat, valamint a sajátos derivátumokat, jelezve azok megterheltségét, zárójelben a kutatópontok számával (pl. 108. „izgalmában akadozva beszél” tipikus: *dadog, hebög* – ritkább: *höbörcül* 6, 12, 18). Ahol az adott változatok jellegzetesek, „elvárhatók”, mégis csupán egy-két adatban találhatók meg, ott azoknak a kutatópontjait is jeleztem (pl. 136. „sipítózva beszél”: *sápítózik* 7, 23; vagy 140. „bántóan, idétlenül nevet”: *viháncul* 23). A sajátos igealakok esetében a kutatópontok számát tekintve már egy-két adat is elég lehet az alkalmiság kizárására, főként akkor, ha más kérdésekben is megjelent (vö. 114. „hm”-féle hangot hallat: *mormicul* 10; 120. „halk hangon, alig érthetően beszél”: *mormicul* 11, 9, 10, 7, 8). Noha az egy ponton előforduló adat szintén lehet vizsgálható, kérdéses, mennyire nagy közösségi érvénnyel szerepel egy-egy ilyen derivátum, ilyen például a villámlás hangjára vonatkozó (160.) *rastog* és *rastan* (vö. Guttmann 1987: 13).

A csoportok bemutatása után a negyedik fejezetben a derivátumok képzőinek gyakorisága kerül előtérbe, például a szakirodalomban jegyzett tipikus expresszív gyakorító s mozzanatos képzők megterheltsége, változatai (ilyen a -g és -gat/-get, vagy a mozzanatos -n és -t). Bizonyos jellegzetes képzőbokrok is megjelentek a korpuszban, kérdéses ezek gyakorisága, hogy mennyire expresszívek, jelentésükben pedig mennyire transzparenssek (pl. -ódik, 139. *tipródik*, vagy -orcül/-örcül, 139. *tiporcül*). Az adott esetben jellemző töváltozatosság esetén az alakokat egységként kezelem (pl. 92. *böstörög/vöstörög*; 138. *taszogat/laspogat*): ilyenkor ugyanis érdemes figyelembe venni a hangélmény keltette változatos reprezentációkat, a hangjelenségek egymásba való átcsapását, illetve az onomatopoetikus szituációk kérdését. A sajátos származékok megközelítésében lényeges tényező a képző szerepe, hogy milyen irányba alakítja jelentésüket (l. *sipáculódik*; *röhincsel*). A szemantikai vonatkozásokhoz kapcsolódik a metaforikus jelentés, a szóhasadás és a poliszémia megjelenése a vizsgálat korpuszban (vö. Guttmann 1990: 24).

A főbb módszertani megjegyzések után rátérek a hangutánzás tudománytörténeti helyzetének felvázolására. Néhány általános megfigyelés után az expresszív képzés történeti jellegű kutatásának lényeges tézisei, valamint a szóképzés funkcionális szemléletű megállapításai adják a kutatás elméleti alapját.

A hangutánzó szavakban a hangalak és a jelentés viszonya közvetlen, természeti hangok beszédhangokkal való reprezentációjaként értelmezhető (Benkő 1954: 255). A hangfestés esetében nem közvetlen ez a viszony, leginkább mozgás vagy állapotképzetek „hangulatát” adja vissza. A hangjelenség „visszaadása”, s az egyéb érzékszervekkel felfogható benyomások kifejezése viszonyként is értelmezhető egy-egy kifejezés esetében, lehet átmenet a hang- és mozgásképzet között, például: lehel, viháncol, riszál stb. (Benkő 1954: 255, Kiss 1974: 3). A jelenséget átmenetisége miatt különböző terminusokkal nevezték meg a tudományos vizsgálatok során (vö. Kiss 1974: 3).

A korpusz kiválasztása során felmerült a onomatopoetikusnak minősítés vagy éppen nem minősítés problémája, tekintve, hogy a *Hangutánzó igék vasi és muravidéki atlaszának* gyűjtött anyagában nem hangutánzó vagy hangfestő igék is szerepelnek (Juhász 1998: 134–5). Ugyanakkor ezzel kapcsolatban érdemes óvatosan minősíteni, tekintve, hogy nem mindig érzékelhető egyformán a hangfestő jelleg, a motiváció (uo.). Guttmann szerint olyan adatokat is lejegyeztek, amelyek az ottani nyelvhasználók hangutánzónak érzékelték (1990: 20).

Az onomatopoetikus kifejezések a belső keletkezés és az expresszivitás miatt a szókincs területének tekinthetők. A nyelvhasználók számára akár névadást motiváló szerepük is lehetett, a tájékozódásban lényeges volt, hogy az őket körülvevő táj mely jelenségei milyen hangot adnak (vö. Juhász 1989: 117). A jellemző, érzékletes hangmegnevezés pedig jellegénél fogva könnyen válhatott helynévvé.

A hangutánzó igék elvileg „fiatal” és nem hosszú életű részei a szókincsnek, bár a választott korpusz általánosabb származékait jelentős részben már ómagyar vagy középmagyar forrásokban is feljegyezték (vö. Zsilinszky 2003: 176–184, 373, 619), noha nyelvemlékeinkben kevés található belőlük, amit Benkő azzal magyarázott, hogy „alacsonyabb stílusértékűnek érzett elemek voltak még az irodalmi nyelvi norma kialakulásának kezdetén” (1967b. 311).

Mivel a szókincs sajátos elemeiről van szó, egy adott lexéma területi tagoltságának vizsgálata során a hangutánzó „dublettek”, változatok külön lexikai egységként kezelendők (vö. Imre 1987: 16). Az onomatopoetikus igék nyelvföldrajzi vizsgálatokban való szerepét

Az onomatopoetikus szavakról általában

már Benkő is hangsúlyozza (vö. 1967a: 40) változatosságai, szemléleti vonatkozásai, s területi meghatározottságuk miatt.

Az ilyen kifejezések expresszív voltából adódik, hogy saját rendszerszerűsége, szabályszerűsége van a hangutánzás és hangfestés jelenségének, ilyenek a hangrendi párhuzamok, palatoveláris, labiális-illabiláris változatok, ritkább szóképzések, többképzős változatok (Benkő 1954: 258, Kiss 1974: 6–10).

A szakirodalom tanulságai az expresszív képzésről

Az onomatopoetikus igék megítélésével foglalkoznak *Az állathangutánzó igék, hívogatók és terelők somogyi atlasza* című munka szerzői az adatközlés elé iktatott kismonográfiában (Balogh–Király 1976: 25–65). Az expresszív képzés jellemzője, hogy nincs önálló, elhatárolható alapszó. A hangkifejező előrész tekinthető tőnek, ugyanakkor a hangutánzó igék jelentős részénél nem csak a tömorféma expresszív, ilyen esetekben az alapszó és képző befolyása egyaránt érvényesül (uo. 57). Az onomatopoetikus szóalkotás természeténél fogva a tőnek tekinthető hangutánzó alapszó a megnyilatkozóban keltett hangélmény reprezentációjaként jelenik meg, a hangélmények csoportjai közt nincsenek merev határok, a hangjelenségek átcsaphatnak egymásba (vö. Balogh–Király 1976: 52).

A hangutánzó igealakok általában a képzővel együtt keletkeztek, sok esetben egyedi és alkalmi alakulások, nincsenek önállóan előforduló alapszavak, s mivel analógiásan keletkeznek (hangkifejező előrész + igésítő »képző«), korábban nem tekintették igazi képzésnek. Az alapszó fiktív volta miatt az igésítő „képzőszerű alakulatok” funkcióját is a szófajiság megadásában látták, a jelentésmódosítást nem vizsgálták.

A szóalak elemzése olykor nehéz, bár „a képzők ritkán járulnak önállóan is élő alapszóhoz, egyedülálló vagy egy-két párhuzamos képzésű származékban élnek”, s ha a tömorféma egymagában hordozza az expresszivitást, a végződés leválasztása egyszerűbb. A tő kikövetkeztetését segíti, ha egy ige többféle képzős változatban előfordul, egy tőhöz több képző járul (pl. *csahint, csahítál, csahitt*). Ha az igealak más része expresszív – akár maga egészében –, nehéz megállapítani, hol végződik az alapszó, egyszerű képzőről vagy képzőbokorról lehet-e szó.

Olykor a nyelvtudat is leválaszt egyes szóvégeket, s más tövekhez képzőszerében kapcsolja, a szóalkotást pedig alakíthatja a hangutánzó alapszó és az analógiásan illeszkedő képző is (uo. 52–60). A hangutánzó szavak végződésének változatosságát a kifejező elemként keletkezéssel magyarázzák; az egymás mellett élő alakok hathatnak egymásra, így új igealakok keletkezhetnek, ami stiláris szempontból is érdekes lehet.

A somogyi atlasz szerzői többször hivatkoznak *A magyar nyelv története* című kötetre (Benkő szerk. 1967b), amelyből további ismereteket szerezhethünk az expresszív képzésről általában (Benkő 1967b: 309–312). A hangutánzó szavak a tájszó jellegű egyedekkel nagy mennyiségét teszik ki a szókészletnek, rendszerint későbbi életük során is megőrzik a hangalak és jelentés szoros kapcsolatát, általában felismerhető marad a hangutánzó jelleg, de változhat is. Természetük-nél fogva elsősorban igékről lehet szó, a névszók (akár állatnevek) általában elvonással keletkeztek. Jellemzően önálló alakulatok, szabálytalan és szabályos – palatoveláris – párhuzamok egyaránt léteznek, pl. dorombol – dörömböl. Alaktani szempontból azért tekinthetők sajátos képződménynek, mert egyszerre jött létre a hangkifejező előrész és a képzőszerű végződés (amint ezt Balogh–Király is jelzi). Vannak azonban olyan igevégzések, amelyek tipikusan a hangutánzó igék „álcépzői” lehetnek, ilyen az -n mozzanatos képző, a gyakorító jelentésű -kol/-kel/-köl ~ -gol/-gel/-göl (Benkő 1967b: 311).

A hangutánzó igék képzésének megítélése azóta valamelyest változáson ment át, mint azt a *Magyar nyelvtörténet Szókészlettörténet* című fejezetében (Zsilinszky 2003 In: Kiss–Pusztai szerk. 2003: 177–178) láthatjuk: eszerint ezek az igék felépítésükben megegyeznek a képzett szavakkal, végzések általában azonosak a többi (nem hangutánzó) ige képzőjével, melyek igésítő képzők, vagyis kijelölik a szófaji helyet, beillesztik a szavakat a magyar igerendszerbe, ugyanakkor nem választhatók szét töre és képzőre.

Azt láthatjuk tehát, hogy míg korábban nem tekintették valódi képzésnek a hangutánzást, de a képzőszerű toldalékok leválaszthatóak voltak, most valódi képzésnek tekintik őket, ugyanakkor (nyilván mert így lexikalizálódtak a kifejezések) szinkrón szempontból nem választhatók szét.

Az onomatopoeitikus igék az ún. fiktív (vagy passzív) tövű igék csoportjába tartoznak, melyeket Benkő 1984-es monográfiájában így definiál: „fiktív tövű igeinek tekinthetjük mindazokaz az igealakokat, amelyek képzőt hordoznak magukon, tövük azonban önálló lexémaként nem él (illetve meghatározott korszakban az adatok tanulása szerint nem élt)” (Benkő 1984: 5). A fiktív tövű igék vizsgálatát két oldalról közelíthetjük meg: tő és képző felől: a tövet olyan morfológiai fogalomnak tekinti, ami csak a toldalékkal való korrelációban értelmezhető (uo. 17).

A képző különböző szerepekben van jelen a fiktív tövű igealakokban: amellett, hogy újabb lexikai egységet hoz létre, a szófajjelölésben, a kapcsolódási hely meghatározásában, szintaktikai, valamint jelen-

tésbéli szempontból is jelentősége van. A fiktív tövű igék végződése alapszavakból létrejött származékszavakon (valódi képzés) hozhatnak létre új lexémát, ami nem csak alaki, hanem funkcionális azonosságokat is magában foglal (uo. 13).

A valódi képzéstől az különbözteti meg, hogy a valós képzett ige képzője a *tő* lexémaváltozatához képest betölti a deriválás funkcióját, a fiktív tövűé viszont nem (20). Emellett a passzív (fiktív) tövekről elmondható, hogy a képzők nélkül nem vehetnének részt a toldalékolási rendszerben, s a képzők által nyernek szófajiságot (vö. T. Somogyi 2000: 35)

A fiktív tövű igék eredet szerint három csoportba sorolhatók: *alapnyelvi, onomatopoetikus és jövevényigék*. Az onomatopoetikus eredetű igék azonban etimológiailag sem mindig választhatók el egyértelműen (Benkő 1984: 48). Morfematikai szempontból két típusba oszthatóak: magukban álló, nem családosult, illetőleg családosult, több képző szembenállásával, melyekben általános a gyakorító : mozzanatos; mozzanatos és/vagy műveltető funkció, valamint az azonos funkciójú -l és -z versengése, de ahogyan a kötet is jelzi „főként nyelvjárásokban nem egyszer tartalmaznak viszonylag ritkán előforduló, különlegesebb képzőbokrokat” (uo. 58).

Az onomatopoetikus eredetű fiktív tövek szófaji minősítéséről megállapítható, hogy történetileg, kialakulásuk folyamatában igei természetűnek kell megítélni, mivel elsősorban igei lexémában valósul meg, ami a hangutánzás sajátos dinamizmusának eredménye (ez mutatkozik meg a képzőszembenállásokban is), valamint igei természetű *tőre* vallanak a deriválásban részt vevő képzők (uo.).

A produktivitás szempontjából elmondható, hogy a fiktív tövek közül az onomatopoetikus eredetűekre jellemző a legnagyobb produktivitás; jobban hajlamosak a morfematikai családosulásra, adott esetben pedig a nyelvhasználó ismételt is megformálhatja a nyelvi kifejezést azonos, vagy rokon jelentéstartalommal a belső szóteremtés művelődéstörténeti hátterének megfelelően (vö. uo. 139).

Szintén a passzív ige-tövekkel foglalkozik T. Somogyi Magda 1987-es monográfiájában, mely felfogásában mutat rokon vonásokat a fent vázlatosan bemutatott monográfiával, a passzív (fiktív) igék definíciójában hivatkozik is rá (vö. T. Somogyi 1987: 10). A passzív ige-tövek meghatározását szintén a képzők kielemezéséhez valamint a jelentésbéli összefüggések feltárásához köti, s az egyes tövekhez leggyakrabban kapcsolódó képzők szerint rendezi őket csoportba (-ít : -ul; -aszt : -ad, -dít : -dul; -g : -an – vö. 23). Az onomatopoetikus jelleget a családosult, képző szembenállásos származékok esetében

többségében megállapíthatónak tekinti (pl. *dobog* : *dobban*; *dübög* : *döbben*).

T. Somogyi nem tekinti a passzív tövű igét valódi szófajnak, ugyanakkor rendszerszerű szembenállásokra felfigyel az egyes csoportokban. Szófaji szempontból semlegesnek tekinti őket, de leíró szempontból vizsgálva, általánosságban értékelve (vö. uo. 24). A passzív tövek jelentésének meghatározását a következőképpen közelíti meg: ha a származékok jelentését ismerjük, a képző funkciójával együtt (passzív tövek esetében csak azonos tővel összevetve), valamint adott szituációban megértjük az igealakot, akkor értjük, használni tudjuk a passzív töveket, s analógiásan produkálni, vagy reprodukálni is tudjuk a derivátumokat (uo. 35).

A képző feladatát elsősorban a szófajiság adásában látja (ezáltal szintaktikai természetűvé is válik), illetve abban, hogy új lexémát hoz létre, mivel nem szemantikai, hanem lexikai képzésnek tekinti azt.

Ahogy azt korábban jeleztem, ma már nem tekintenek az onomatopoetikus eredetű, expresszív képzésre „álképzésként” (Zsilinszky 2003 177–8). Már Guttmann is úgy értelmezi a kérdést, hogy a hangutánzó igékben szegmentálható képzők ugyanúgy töltik be funkcióikat, mint a nem hangutánzó igék tövein. A hangélmény reprezentálására szolgáló tövek pedig morfológiai szempontból azonosíthatók a nem hangutánzó igék töveivel (1990: 18).

A produktivitás, az újraképezhetőség, valamint az analógia kérdését külön vizsgálati szempontnak tekinthetjük. Ladányi Mária 2007-es monográfiája leginkább a főnévi képzés produktivitási kérdéseivel foglalkozik, de egyfajta elméleti áttekintést is olvashatunk a kötetben.

A vizsgálat elméleti kerete a természetes morfológia, mely funkcionális szemléletű, fő vizsgálati elve, a jelöltség, viszonyfogalom, amely az emberi percepcióra épül; minél kevésbé jelölt egy nyelvi egység, annál könnyebben fogható fel), viszont különböző szempontok szerint a jelöltség mértéke különböző lehet (vö. Ladányi 2007: 29–30). Szintén központi fogalom a szerkezeti ikonicitás, mely szerint a nyelvi egység morfológiai, szerkezeti felépítése leképezi szemantikai–funkcionális felépítését; ha egy nyelvi egység jelentése kiszámítható részének jelentéséből, alakilag pedig átlátható a felépítése, akkor az egység transzparens („áttetsző”).

Az agglutináló nyelvek esetében jellemző a morfológiai transzparencia, ez a szóelemek határának felismerhetőségére utal (32–34). Kérdéses, hogy onomatopoetikus kifejezések esetében ez mennyire valósul meg (utalva a hangkifejező előrész elhatárolásának esetleges

**A szóképzésről
funkcionális
szemléletben**

nehézségére a végződéstől az igealak teljes expresszivitása esetén, vö. Balogh–Király 1976: 57). A jelöltség kapcsán fontos megjegyezni, hogy jelöletlen választás nem mindig lehetséges az egyes nyelvekben (vö. mag és periféria, illetőleg versengő alakok hálózata).

A morfológia egyik funkciója a szóalkotás, melynek egyik típusa a szóképzés (morfológiai deriváció), a morfológiai műveletek absztrakt morfolexikai folyamatokként kezelhetők és különíthetők el a következő típusok szerint: jegyderiváció; funkcionális, lexikai deriváció (esetfunkció jelleg); transzpozíciós vagy szintaktikai deriváció (kategória- vagy szófajváltás jellemzi); expresszív (a beszélői attitűd szempontjából) (vö. Ladányi 2007: 65).

Az onomatopoeitikus képzést során a különféle természeti, állati, vagy a beszéd-től eltérő emberi hangokat, hangsorokat „fordítja le” a megnyilatkozó, s általában ezt árnyaltan, minél reálisabb hatással szándékszik közvetíteni (bár mivel a szófaji rendszerbe is ezáltal kerül a kifejezés, ezért akár szintaktikai jellegűnek is tekinthető a deriváció).

A szóképzést akkor tekinthetjük termékenynek, ha a képzés szabályba foglalható mintát követ, a minta nyitott osztály(ok) tagjain szabadon alkalmazható, a derivátumok jelentése pedig kompozicionálisan értelmezhető, vagyis az alapszó és a képző jelentéséből kiszámítható (vö. Ladányi 2008: 350). A képző sematikus jelentése produktív képzés esetén a származékok és az alapszavak jelentésének megkülönböztetésével állapítható meg (vö. Keszler 2000: 309).

A szóalkotási eljárások termékenysége időben változhat és a kiépülőfélben lévő mintázatok esetében a képzés alapját kezdetben nem produktív szabályok, hanem egyedi minták analógiás követése adja (fokozatiság jellemzi a természetes morfológia szemlélete szerint – vö. Ladányi 2008: 361).

Az analógia szerepe különböző megvalósulás-típusokban jelentkezhet (a mentális lexikon kapcsolódásainak gazdag hálózata alapján, vö. uo. 368): felszíni analógia, séma útján, illetve termékeny, szabályba foglalt minta követésével. A hangutánzó igék képzését analógiásnak tekinti a szakirodalom (pl. Balogh–Király 1976: 55–6, Benkó 1967b: 310 stb.), ugyanakkor azt is tudjuk, hogy nagy részét képezik szókincsünknek, s bár viszonylag fiatalnak, s általában nem hosszú életűnek tekintett alakulatok, a nyelvhasználat képes reprodukálni az adott onomatopoeitikus kifejezéseket azonos, vagy hasonló jelentéstartalommal.

A szóképzési paradigmák (mint szervezőelvek) forma–jelentés viszonyokat erősítenek meg, rokon értelmű képzők esetében pedig azonos legáltalánosabban felfogott szóképzési jelentések de formailag

különböző képzési szabályok hoznak létre különféle megoldásokat, pl. tépeget, tépedes, tépedel, téped (vö. Ladányi 2007: 73). Érdekes lesz ezt a jelenséget, vagy kérdést is megvizsgálni a hangutánzásban a korpusz alapján.

Az igék morfológiai, szintaktikai viselkedése függ attól, milyen jelentéstartalom lexikalizálódott benne, a hangjelenséget jelölő igékre ráépülhet a mozgás képzete pl. zakatol; kérdéses, hogy a mozgást kísérő zaj esetén melyik tényező kerül előtérbe a megnevezésben (vö. Ladányi 2003: 45). A hangutánzó igék zömmel intranszitivak, alanyuk változatos lehet (akár természeti erő is, uo. 49).

Az ige tartalmában azt a jelentéskomponenst lexikalizálja a beszélő, amely az adott szituációban, kontextusban leginkább lényeges a számára, így érvényesülhet a nyelvhasználó kreatív attitűdje is (uo. 51).

A morfológiailag szegmentálható igék jelentése morfológiai transzparencia esetén elkülöníthető a lexikális (konvencionizált), potenciális (a képző sematikus jelentéséből kiszámítható), valamint az aktuális jelentés, amely adott kontextus függvénye, lehet alkalmi, de a rendszerbe is kerülhet (Ladányi 2000: 179–180). Az aktuális jelentésből általában az alapszó lexikai szemantikájából adódó tipikus jelentés rögzül. A potenciális és aktuális jelentés esetében kérdéses az alapjelentések többfélesége, a metaforikus vagy metonimikus kiterjesztés (uo.).

A Hangutánzóigék vasi és muravidéki atlaszában mintegy 72 kérdés vonatkozik emberi hangadásokra, amelybe beletartozik a különféle viselkedésekbe adódó zajkeltés is. Környezeti jellegű kérdésekből 43 található az atlaszban, ennek egy része természeti erőkre, más része az ember mesterséges környezetének hangjelenségeire vonatkozik (Guttman–Köbölkuti 1987: 5).

Ahogy az már a bevezetőben említettem, az atlasz anyagából 23 kérdés válaszsorait választottam elemzésre, s azokat öt csoportra bontottam módszertani megfontolásból. A kérdések leginkább általános, tipikus hangadásokra vonatkoznak, amelyek viszonylag könnyen megnevezhetők. Mivel minden kérdésben viszonylagos tagoltság, változatosság figyelhető meg, előfordulnak átfedések a csoportokon belül, s csoportok között is. Az egyes csoportok kialakítása nem teljesen koherens, ugyanakkor törekedtem a hangjelenségeket valamilyen szempontból összekapcsoló tényező mentén besorolni a kérdéseket.

Az öt csoportból három az emberi hangképző-szervekkel történő hangadásra, illetve a beszéd valamilyen sajátos megnyilvánulására vonatkozik. Egy csoport a járással kapcsolatos hangadásokat jelző igé-

A korpusz bemutatása

A kérdés-csoportok vizsgálata

ket jeleníti meg. Az utolsó kategória a természetbeli hangjelenségekre kérdez rá.

Az egyes csoportok adatait táblázatok mutatják jelezve a kérdések lényegét, a tipikus hangmegnevezéseket, valamint a válaszsorok változatosságát, az eltérő derivátumokat, s azok megterheltségét.

1. táblázat

	<i>tipikus ige</i>	<i>eltérő derivátum (kutatópontokkal)</i>
91. gyerek sír	bőg, ordít, sír, zokog	bién (12, 11, 9, 10, 7, 8,) siëkodik (9, 7, 8)
135. sikít, kiált	sikitt, visitt, sikolt	rikátózik (1, 2, 3, 4, 5, 6), siëkodik (12, 11, 9, 7, 8), sókodik (13, 15, 16, 21, 22), sikogat (12, 11, 9, 10), rikogat (6, 10)
136. sipítózva beszél	rikácsul/rikácsol, sipákul, sápiózik (7, 23)	retyetül (3, 4, 5) siëkodik (7), sipánkodik (13), sókodik (16)
149. hangosan jajgat	óbégat, ordít, jajgat	siëkodik (9, 7, 8) riën (8, 7), sipákul (8)
123. nyögösködve, kényeskedve beszél	nyafog, nyöszörög, nyavalyog	nyögösködik (1, 2, 4), nyikkanik (3), nyifáncul (8), nyikorog, csikorog (7, 13);

Az első csoportban az éles hangadás jelenik meg közös pontként, általában valamilyen fájdalmat vagy egyéb kellemetlenséget fejezve ki. Sok általános, tipikus hangutánzó ige található a csoportban, például: *bőg, ordít, sír, jajgat*. Az etimológiai vonatkozások közül megemlíten-dő az *ordít*, amely a TESz. szerint „artikulálatlan, éles hangadást” je-löl, tehát onomatopoetikus, míg az *óbégat* töve átvétel (vö. „au welh” a németből), azonban beilleszkedett a -gat/-get gyakorító képzővel a hangadást jelölő igék közé. Általános megnevezés lehetne a 136. kér-désben a sápiózo, de a kutatóterületnek csak két pontján jelenik meg.

A sajátosabb derivátumok közül a csoportban négy kérdésben, összességében viszonylag nagy területi gyakorisággal jelenik meg a *siëkodik* ~ *sókodik*, amely az ÚMTsz. szerint a sivalkodik változata, eb-ben a formában kevesebb képzőt tartalmaz, akár a hanghatás élesebb volta miatt. A -kodik/-kedik/-ködik a visszaható képzők közé tartozik (vö. Guttmann 1990: 20), s a csoportban a kényeskedő beszédre más tövel is adatható, ilyen a nyögösködik (mint a nyögösködik fonológiai változata). Egy onomatopoetikus szituáció esetén a visszaha-táshoz képest talán a hangadás tartóssága kerülhet inkább előtérbe. A *siëkodik* ~ *sókodik* mellett a *sikogat* derivátum már egyértelműen a duratív jelentést erősíti, s inkább a kiáltásra és a sipákoló beszédre utalhat.

A kiáltásra vonatkozik a *rikátozik* (135. kérdés), amely a kutatóterület északi részén viszonylag nagy megterheltséggel fordul elő. Mivel ha hangutánzó igék gyakran hatnak egymásra, a *rikátozik* lehet a *rikácsol* és a *kiáltozik* kontaminációja. Képzésében valamelyest a *sápió*zra hasonlít a mozzanatos -t és a gyakorító -z miatt.

A hangadás tartósságát érzékletesebben fejezi ki az -orog/-örög képzőbokkal ellátott *nyöszörög*, azonban a *nyikorog* és *csikorog* nem tipikusan élőlények hangjának megnevezésére használatos, így a beszéd jellegéből inkább a hang élessége kerül előtérbe.

Hasonlóan sajátos jelentésében a *retyetül*, amely adatoltsága miatt szintén nem tekinthető alkalminak; az *ÚMTsz.* szerint 'locsog, fecseg' jelentésben használatos, itt viszont az onomatopoetikus szituáció miatt szintén a sipítózó beszédre vonatkozik (noha a kettő jelentésében nincs feltétlenül távol egymástól).

2. táblázat

	<i>tipikus ige</i>	<i>eltérő derivátum (kutatópontokkal)</i>
92. perlekedik	pörül, orditt	böstörög/vöstörög (1, 2, 4, 3, 5, 6, 12, 11, 9, 10, 13)
105. csúnyán, elnyújtva énekel	ordít, óbéogat, gajdul	hőbörög (2, 4, 5, 10, 8), ordibányoz (1), gajdorászik (4, 6), kurgyogat (5, 11, 7, 8, 9), dábërikul/dáborikul (7, 8), sókadozik (26)
135. jókedvében kiáltozik	hujjogat, kurgyogat, sikogat, rikitt, kurjant, rikkant	rikátoz (6), hujjánt (12, 9, 7, 8), gyugant/ gyuhint/ gyugint/ gyagint (15, 16, 17, 21, 25, 26);
140. bántóan, idétlenül nevet	röhög, kacag, vihog (viháncul 23)	röhincsél (1, 7), röggyörész (9), vinyároz (9), vigyorog (8, 16, 15, 18, 20), vinnyog (6, 12, 22)

A második kérdéscsoport nem tekinthető teljesen koherensnek, ugyanakkor a hangadás intenzitása valamelyest összekapcsolja a különböző szituációkat, valamint közösnek tekinthető, hogy egyik sem kifejezetten kellemesként értékelt a hallgatók számára (vö. kérdések: „csúnyán énekel”, „bántóan, idétlenül nevet”).

A perlekedésre vonatkozó kérdés (92.) válaszsorában több nem kifejezetten hangutánzó ige is szerepel (*patáliázik*, *házsártoskodik*, *lármázik* stb.), noha a beszélők értékelhetik legalábbis hangulatfestő kifejezéseknek a szóhangulat expresszivitása miatt. A *böstörög/vöstörög* igepárt a *TESz.* „valószínűleg hangfestő” eredetűnek tekinti, valamint kifejezetten a nyelvjárási szók közé sorolja őket (az *ÚMTsz.* alapján elterjedt kifejezésekről van szó). A képzőjük mindenesetre tartós hangadásra enged következtetni, az a tény, hogy változatok-

ban találhatóak akár egy kutatóponton is, szintén az onomatopoeitikus jelleget erősíti.

A csúnyán hangzó éneklésre (105.) a már említett *ordít* és *óbéogat* mellett megjelenik a *hőbörög*; az ÚMTsz. a *hebeggel* kapcsolja össze, valamint a lármázás hangképzetével. A TESz. hangfestőnek tekinti, de 'csavarog' értelemben. Más megközelítésben, a *hőzöng*, *fennhéjázás* stb. kifejezésekkel egybevetve nem csak az intenzitás jelenítődik meg benne, hanem a „hé”, „hő”, „hú” stb. indulatszók mint nyomatékosító elemek (vö. Juhász 1994: 340). A *hőbörög* tehát valamilyen indulatszói tő és a gyakorítást kifejező, szintén expresszív képző társulásának eredménye.

Ugyanebben a válaszsorban képzés szempontjából sajátos a *gajdorászik* igealak, amely tekinthető továbbképzett változatnak (vö. a *gajdul* gyakrabban fordul elő). Az -oráz képzőbokorban az archaikus, már improduktív -r képző kapcsolódik össze az egyik manapság is tipikus, produktív gyakorító képzővel. Hasonló a helyzet a *sókadozik*, illetőleg a szintén nem produktív -d igeképző esetében. Szintén jellegzetes képzésében a *dábërikul/dáborikul*, melyben a képzőbokor (-rikul/-rékul) a motiváció elhomályosulásával, utólag vonódott el a *kukorékol* igéből (vö. Balogh–Király 1976: 57). Az ÚMTsz. szerint a *dávorikul* alak változata, amely valóban lármázásra utal.

A jókedvű kiáltás kérdésre (135.) általános válasz a *kurgyogat*, emellett egyaránt megterhelt a tartós és mozzanatos hangadás kifejezése is, például *sikogat*, *hujáogat* vagy *rikkant*, *hujjánt* és a *kurjant* is. A hangadás élességére ismét megjelenik a *rikátoz*. Sajátos derivátum lehet a több változatban előforduló *gyugant/gyuhant/gyuhant/gyuhint*, mozzanatos hangadásként, s az ÚMTsz. szerint kiáltásra vonatkozik Hetés területén. Eredete azonban nem teljesen egyértelmű, bár valószínűleg indulatszói, a „csuhaj ~ gyuhaj” változatából alakult ki.

A bántó nevetésre vonatkozóan általános a *röhög*, *vihog*, a *viháncol* viszont csak egyszer fordul elő. Expresszívebb derivátum a *röhincsel*, amelyben egyszerre jelenik meg a mozzanatosság, a gyakorítás, s akár egyfajta intenzitáscsökkenés, hangadás kevésbé éles volta (bizonyos képzőbokokban a -c vagy -cs képző ilyen hatására utal már Balogh–Király 1976: 62 is). Jelentésében sajátos a *vinnyog* és a *vigyorog*, utóbbiban manapság már inkább a mimika, a mozgás érződik, itt azonban kifejezetten a hangadásra vonatkozik, bizonyos kutatópontokon kizárólagosan (vö. Juhász 1996: 180, 1998: 137–8).

3. táblázat

	<i>tipikus ige</i>	<i>eltérő derivátum</i>
100. dadog	dadog, nyökög, habog	nyökörög (15)
108. izgalomban akadozva beszél	dadog, hebég/höbög, nyökög	höbörcül (6, 12, 8), háppog (9, 7), motyog (8, 13)
114. „hm”-féle hangot ad	hümmög	hümment (4, 6), hümmöget (1, 2, 3, 4, 5, 6, 12, 11, 9, 10, 7, 8, 13), morranyik (4, 5), höbincül (11), mormicul, dörmicül (10)
120. alig érthetően, halk hangon beszél	morog, mormog, dörmög, szuszog, susog	susmitál (6), susporog (8), mormicul (11, 9, 10, 7, 8), dörmicül (10), dorombul (21), motyorog (11, 8)
132. halkan beszél, nehogy meghallják	súg, suttog, pusmog, sutyorog (11)	susmitál/suspitál (9, 10, 7, 8, 13, 16, 20, 21, 22, 26), sugdoz (1, 2, 10, 15)

A harmadik csoportban a beszéd folyamatossága, intenzitása, hangerejének mértéke kérdéses a különböző onomatopoeitikus szituációkban, ugyanis míg a dadogás adott esetben általános, a hebegés kötöttebb helyzetet feltételez a kérdés alapján. A morgás, suttogás pedig egyszer a beszélő szándéka felől, egyszer pedig a hallgató szempontjából (vö. érthetőség) kiindulva jelenik meg.

Az első két kérdés válaszsorainak tipikus igéi képzésükben egységesek, a legjellegzetesebb -g képzőt tartalmazzák, egységként azonban lehetnek sajátosak. A *nyökög* ugyanis ezen a kutatóterületen gyakorinak tekinthető, azonban területi előfordulása igen kötött (vö. Benkő 1967a: 40). A legegységesebb adatsor a dadogásra vonatkozik (100), kivételes derivátum a *nyökörög*, amely egy ponton fordul elő. Az onomatopoeitikus szituációt tekintve részben hasonló a 108., amely már változatosabb képet mutat. Sajátos igealak a *höbörcül*, nem tekinthető alkalmi szógyártás eredményének; az -r improduktív képző, a -cül szintén a gyakoritást fejezi ki, emellett utalhat az intenzitás csökkenésére is. Jelentését tekintve az *ÚMTsz.* 'locsog, fecseg' értelemben jegyzi, valamint „hebereg ~ höbörög” szóalakként 'dadog' jelentésben. A *TESz.* szerint is hangutánzó eredetű (vö. *hebeg*), intenzitása azonban kérdéses. Az előző csoportban található *höbörög* kapcsán előtérbe kerül a hangerő, a nyomatékosítás, ebben az esetben ez a jelentés kevésbé jelenik meg; közös eredet esetén lehet egyfajta szóhasadás eredménye. A *mokog* és a *motyog* jelentésében azért sajátos, mert a „köznyelvben” inkább a halk beszédre vonatkozik, itt azonban a beszéd akadozására.

Az előző két kérdéshez hasonlóan a „hm-féle hangadásra” (114.) is általános a *hümmög*, noha jó néhány kutatóponton -gat/-get-es válto-

zat is megjelenik. A gyakorítás mellett előfordulnak mozzanatos képzőt tartalmazó derivátumok (*hümmment, morryanyik*).

Ebben a kérdésben, s a következőben még inkább, megjelenik egy poliszémnek tekinthető onomatopoetikus ige, a *mormicul*. Az első kérdésben még csak egy kutatóponton adatolható, több változat mellett (ugyanakkora hasonló képzésű *dörmicüllel* együtt). A 120. kérdésben már több ponton is megtalálható, így az alkalmiság problémája feloldható. A *mormicul* eredetét tekintve egyértelműen onomatopoetikus (vö. a *morog/mormog* igék töve és az -icol/-icöl képzőbokor). Az *ÚMTsz.* több olyan onomatopoetikus szituációt és jelentést sorol fel, amelyben adatolható; ilyen a 'duzzog', 'morog', 'rágcsál', 'halkan, barátságosan morog', s az itt aktuális 'érthetetlenül, halkan beszél'. A vasi és muravidéki atlaszban szintén megjelenik a macska dorombolására vonatkozóan (47.), míg *Az állathangutánzó igék, hívogatók és terelők somogyi nyelvatlaszában* hívogatóként is előfordul (Balogh–Király 1976: 96 – 46-47. kérdések). Ezt az magyarázhatja, hogy bizonyos hangjelenségek a különböző onomatopoetikus szituációk ellenére átcsaphatnak egymásba.

A csoport utolsó két kérdése a suttogásra vonatkozik; a kérdésfeltevés azonban először az érthetőség, s így a hallgató szempontjából fogalmazódik meg (120.), míg a második kérdésben a beszélő szándéka szerint (vö. 132. „nem akarja, hogy meghallják”). Kérdéses azonban, mennyire különítik el a nyelvhasználók a két szituációt a hangmegnevezés tekintetében.

A tipikus megnevezésekben kevésbé fedezhetők fel közös pontok (120. *morog, mormog, dörmög* — 132. *súg, suttog, pusmog*). Az eltérő derivátumok közt található a *susmitál ~ suspitál* (szinonimák), melyek egyszerre tartalmaznak mozzanatos és gyakorító képzőket (-itál képzőbokor). A már említett *mormicul* mellett megjelenik a *dörmicül*, s a *dorombul*, amelyek „köznyelvi” értelemben talán kevésbé jelenítik meg az emberi hangadást. Az utóbbi két változat ugyan kevés kutatóponton fordul elő mégsem tekinthetők teljesen alkalmi változatnak.

A hangadás tartósságát expresszívebben fejezi ki az -orog/-örög képzőbokor, s ilyen derivátumokra is találunk példákat: *susporog, motyorog* (utóbbi tekintve érdekes, hogy az „elvárhatóbb”, -g képzős változat nem fordul elő). A produktívabb képzős származékok közül jellemző az utolsó kérdésben a *sugdoz*, mely több ponton adatolható, általános gyakorítást fejez ki.

4. táblázat

	tipikus ige	eltérő derivátum
97. nehézkesen jár	csoszog	csöszög (12, 10), csosztat, (1, 8, 21, 26), csöszmörög (12)
98. gyerek tesz-vesz	csötönöz, topog/töpög,	csötömbül (3), csötönész (12), csöszmörög (8, 20), csötönkül/csötönkél (16, 23), tiporcul (26)
138. sárban jár	tocsog, csattog	csattogat (1, 2, 3, 4, 5, 6) taspogat/laspogat (12, 7, 8, 7, 8)
139. lábával veri a földet	topog, tipródik, toporog, dobog	tiporcul (2, 7, 24), toppogat (3, 4, 5, 16, 23), timbul (23, 26)

A negyedik csoportban már az emberi cselekvésekből adódó, azokat kísérő, általában lábbal történő hangadás reprezentálódik a kérdésekben, illetőleg a válaszsorokban. Ilyen esetben kérdéses, mennyire mozdul el a hangutánzás a hangfestés felé, ahol a mozgás kifejezése kerül előtérbe (vö. Benkő 1954: 255–57, Kiss 1974: 3–4).

A járás nehézkességére utal a szinte kizárólagos *csoszog* (két esetben megjelenik a palatális változat, a *csöszög*). A kevés eltérő származék között több kutatóponton fordul elő a *csosztat* (egy adatban *kosztat*), melyben kérdés, hogy a -tat képző műveltetésre utalna-e, vagy mégis inkább a mozzanatosság nyerne így kifejezést.

A TESz. a *csoszog* igével közösen, „valószínűleg hangutánzó” eredetűnek tartja a *csötönöz* igét, az ÚMTsz. elsősorban ’látatlankodik, tesz-vesz’ jelentésben jegyzi. Az atlasz kérdésében (98.) a *csötönöz* szintén elsősorban a kisgyermek mozgására vonatkozik, illetve az azal együtt járó hangjelenségre. A válaszsort viszonylag nagy változatoság jellemzi, elsősorban a képzést tekintve; az alkalmi változatokban is hasonló módon jelenik meg a mozzanatosság és a gyakorítás együttese, ilyen a *csötömbül*, *csötöng*, *csötönész*, *csötönkül/csötönkél*. A *csoszog* igével való „rokonságot” mutatja, hogy mindkét válaszorban megtaláljuk a *csöszmörög* származékokat, noha nem nagy gyakorisággal, az alkalmi szógyártás mégsem valószínű. A *csötönöz*höz képest a hangadás tartóssága emelődik ki egy -orog/-örög képző esetén. Más természetű onomatopoetikus változatok a *tipeg/topog/töpög*, amelyek általánosnak tekinthetők.

A sártól akadályozott mozgás hangjelenségére tipikus igék a *tocsog* és a *csattog*. A gyakorítás azonban nemcsak -g képzővel, hanem a -gat/-get által is megvalósul, például *csattogat*, vagy éppen sajátos tőváltozatokban, ilyen a *laspogat* és *taspogat* (a -s, és -p improduktív képzők). Az utóbbi származékok erősebb mozgásképzetet kelthetnek.

Az utolsó kérdésre („lábbal a földet veri”, 139.) gyakori válasz a *topog*, *toporog* és *tipródik*. Az utóbbi esetében sajátos az -ódik, mint visszaható képző, utalhat intenzitáscsökkenésre. Ebben a kérdésben is megjelenik a -gat/-get gyakorító (*toppogat*). Képzésében sajátos a *topáncsul* és *topickul* (utóbbi a *tapicskol* alaki változata lehet), egy-szerre mozzanatosságot és tartós hangadást kifejezve. Szintén eltérő derivátum a *tiporcul*, amely egy adattal már egy korábbi válaszsorban előfordul. Az ÚMTsz. szerint ’ugrál’ jelentésű ige. Az archaikus -r képző mellett a -cul utalhat egyfajta nem túl erős hangadásra is. A *tipeg/topog* ~ *dobog* szócsaládba tartozik a néhány kutatóponton adatolt *timbul* is, amelyet az ÚMTsz. a *tombol* alakváltozatának tekint.

A negyedik kérdéscsoport viszonylag egységes képet mutat, leginkább a kisgyermek mozgására vonatkozó válaszsor tartalmazza a legtöbb alkalmi változatot, talán a ritkább megnevezés miatt.

5. táblázat

	<i>tipikus ige</i>	<i>eltérő derivátum</i>
163. csak pár csepp eső esik	csöpög, csöpörög, [szemer-kél, szemetül], szítál	pötyörög (6, 8), pötyörész (6), csöpörész (9, 1), csöpítöl (10, 9), maszatul (1, 4)
196. egyenletesen, erősen esik	zuhog, szakad, suhog	locsog, csattog (1, 3), csapkod (4, 5), csörög (11)
179. a jégeső hangja	kopog, zörög, csattog, zuhog, csörög, suhog (2)	csattanyik (3, 4), suhitt, csörömpül (8), csatorász (7), robog (3)
169. villámlás után	dörög	morog (1, 3, 4, 9, 10, 7, 23), csattanyik (7)
160. villámlik	dörög, csattog	morranyik (2, 4), csattanyik (1, 2, 3, 4, 6), dörrenyik (1, 2, 3, 4, 6, 5, 12, 11, 9, 10, 7, 8), rastog, rastan (23)

Az utolsó kérdéscsoportban természeti jelenségekkel járó hangadások megnevezései találhatók, ezek az igeik tehát „elvárhatóan” nem ágensi, cselekvő alanyt feltételeznek.

Az első kérdés (163.) igéi közt []-ben szereplő *szemer-kél* és *szemetül* ugyan gyakran jelennek meg, de nem onomatopoetikus eredetűek (vö. TESz.), s mivel ezt a nyelvtudat is érzékeli, ebben a vizsgálatban nem releváns adatoknak tekintem őket (vö. Juhász 1998:136). Hasonlóan a *szítál* is inkább a hangfestés, hangulatfestés elemének tekinthető. Hangutánzó viszont a *csöpög* és *csöpörög*, valamint a *pötyörög*. Képzésben sajátos a *pötyörész* és *csöpörész*, melyekben a képző által kiemelődik az intenzitás csökkenése. A *csöpítöl* talán a *szemetül* hatására alakult ki, mindenesetre mozzanatosságot feltételez.

Az egyenletes eső (196.) megnevezésre gyakori a *zuhog*, *suhog* s a *szakad*, utóbbinak azonban onomatopoetikus eredete kérdéses lehet. Eltérőbb egységek a *csattog*, *csapkod*, valamint a *locsog*, amely területileg igen kötött lehet (vö. Benkő 1967a: 45).

A jégeső esetében szintén több általános hangmegnevezés jelenik meg (179.), általában gyakoriságot kifejezve, de mozzanatos igék is találhatóak az adatok közt, pl. *csattanyik*, *suhitt*, *csörömpül* (utóbbi lehet hangátcsapás eredménye).

A dörgés és villámlás tapasztalati közelségéből adódóan a hangutánzó igék közti jellemző átfedéssel jár, a villámlás esetében természeténél fogva több mozzanatos ige (*csattanyik*, *dörrenyik*, *morranyik*) figyelhető meg. Jelentésében sajátos a *morog* és *morrán* megjelenése az adatok közt, erre a területiség vizsgálata során részletesebben is kitérek.

Az utolsó kérdéscsoport szintén viszonylag egységes képet mutat, sok az általános, -g képzős derivátum, ezzel együtt található néhány expresszívebb képzésű származék is, legtipikusabban -orog/-örög és -örész képzőbokokkal.

A korpusz adatainak részletes, elsősorban lexikális és részben szemantikai jellegű bemutatása után érdemes külön is áttekinteni a jellemző képzőket, s az adott helyen, a tipikus, főváltozatoktól valamilyen mértékben eltérő, „jelölt” igealakokat.

Az öt csoportot bemutatva láthatóvá váltak bizonyos tendenciaszerű jelenségek a képző- és főváltozatosság tekintetében. Az emberi hangutánzás egyes típusaiban is jól elkülöníthető a tipikus és kevésbé tipikus képzők változó volta, természetesen az adott kutatóterületet figyelembe véve.

A szakirodalom a legjellegzetesebb onomatopoetikus képzőknek a -g, -n, -t, -kol/-kel/-köl szuffixumokat tekinti (vö. Kiss 1974: 6, Benkő 1984: 58, Kiefer–Ladányi 2000: 159). Természetesen a szerzők hangsúlyozzák, hogy az ilyen derivátumok főként nyelvjárásokban tartalmaznak viszonylag ritkán előforduló képzőbokrokat is (vö. Benkő 1984: 58). Emellett a hangutánzó-hangfestő igék belső szabályszerűségeire is felhívják a figyelmet, például a képzőkorrelációk és nagy mennyiségű alakváltozatok, „szócsaladosulás” tekintetében (vö. Kiss 1974: 7–12).

A korpusz igéiről ebből a szempontból a következők mondhatók el: A legáltalánosabb expresszív képző, a -g leginkább a harmadik és az ötödik kérdéscsoportot jellemzi (l. 3. és 5. táblázat). Ugyanakkor a többi csoportban szintén található egy-egy nagy területi

**A képzők
gyakoriságáról,
néhány sajátos
derivátumról**

megterheltségű ilyen igealak, pl. az első csoportban a *bög* és a *nyafog* (91., 123.), a negyedikben a *csoszog*, *topog* stb. (97. 138., 139.).

Jellemző, hogy bizonyos kérdésekben a -g-vel verseng a szintén gyakorító, azonban általánosabb -gat/-get képzőbokor, s akár több kutatóponton is megjelenik pl. *hümmöget* (114.), *topogat*, *csattogat* (138.).

A mozzanatos -n és -t képzők szintén megjelenhetnek az általános tartós hangadást mutató onomatopoetikus szituációkban is, a -g képzővel bizonyos mértékű korrelációban, mégis kisebb területi megterheltség jellemzi őket, például: *csosztat* (97.), *hümment* (114.), *suhitt* (a jégeső, 179.).

Az első kérdéscsoportban jellemző a -kol/-kel/-köl képzőbokor, valamint az azzal szinonim -csol, melyek éles hangadást fejeznek ki (*sipákul*, *rikácsol*), a -gat/-get gyakorító (*sikogat*), valamint a -kodik/-kodik. Utóbbi a *siëkodik* derivátumban több kérdésben megjelenik, nem feltétlenül az 'alapszóban megjelent módon viselkedik', vagy éppen visszaható értelemben, inkább a hangadás tartósságát kifejezve. A mozzanatos -t inkább képzőbokok részeként, ritkán fordul elő, vö. *rikátoz(ik)*, *sápítóz(ik)* (135–6.).

A második csoportban többször szerepel az -orog/-örög (92. *böstörög*, 105. *hőbörög*, 140. *vigyorog*). A kiáltásokra vonatkozóan többször megjelenik az -nt mozzanatos képzőbokor (vö. 133. *rikkant*, *hujját*, *gyuhint*).

A harmadik csoport képzésében egységesen megterhelt az általános -g képző (*dadog*, *hebeg*, *morog*, *súg*, *suttog* stb.). A kérdésekben található néhány -orog/-örög változat, s a mozzanatosság is megjelenik.

A negyedik és ötödik csoportban szintén általánosak a -g képzős változatok, bár a negyedik csoportra nagyobb képzésbeli változatosság jellemző, több az alkalmi derivátum (különösen a 98. *csötönöz*, és a 135. *topog* mellett).

Miután a sajátos képzőbokokat, s a velük alkotott derivátumokat már az egyes csoportoknál tárgyaltam, ezért a csoportokat összesítve most csak felsorolom őket:

6. táblázat

<i>funkció:</i>	<i>képző:</i>	<i>derivátum</i>
„visszaható”	-ódik	tipródik (139.), sipákulódik
	-kodik/-kodik	siëkodik (91., 135., 136., 149.)
mozzanatos és/ vagy intenzi- táscsökkenés:	-incsél	röhincsél (140.)
	-orász/-örész	gajdorász (133.), csöpörész, pötyörész, csatorász (179.),

	-orcul/-örcül	höbörcül (114.), tiporcul (98., 138.)
	-icál/-icél, -icol/-icöl -incol/-incöl	mormicul, dörmicul (120., 114.) (hö- bincül114., nyifáncul 123.)
	(sajátos magánhangzók a mozzanatos -t és a gyakorító -l előtt);	susmitál (114. 120), retyetül (136.), csöpítöl(163.)

A táblázatban jelzettekén kívül további sajátos egységek is megjelennek a korpuszban. Ezek nem feltétlenül a képzés miatt jellegzetesek, inkább a jelentésből adódóan, ilyen a *timbul* ('tesz-vesz', 'topog', 98., 136.), *loczog* (az eső, 196.), *rastog* ~ *rastan* ('reccsen', az égdörgés 160. 169.), *mormicul* ('morog, hümmög'). Hangátcsapás eredményei lehetnek a *csatorász* (az ég, 160., 163.), *vinyároz* ('nevet', 140.), *morog* ~ *morran* (az ég 160., 169.).

A korpusz, ahogyan a fentiekben láthattuk, igen gazdag, változatos, részben az onomatopoezis természetéből adódó képzésbeli- és töváltozatosság miatt, részben a területi kötöttségek, a nyelvföldrajzi tagoltság miatt (vö. Imre 1987: 6–7, 21, 42–46). Érdekes tehát megvizsgálni, felfedezhetők-e bizonyos összefüggések az onomatopoetikus kifejezések területi vonatkozásai alapján.

A dolgozat elsősorban a hangutánzó igék morfológiai jellegű vizsgálatát tűzte ki célul, így a korpuszbeli adatok területi kötöttségének s a kutatópontok megterheltségének jelzése nem tartozik szorosan a tárgyhoz. A nyelvi kifejezések háttereként azonban kitekintésképpen, akár a további vizsgálatokhoz érdemes összegezni, szemléltetni a korpuszból adódó tapasztalatokat.

**A területiség
vizsgálata,
kitekintés**

A válaszsorokban található sajátos derivátumokat kérdéscsoportonként felvezettem egy-egy vázlatos térképlapra (l. mellékletek), megvizsgálva, hogy az eddig jelentéskörök szerint rendszerben vizsgált kifejezések mutatnak-e rendszerességet a térben.

Az első kérdéscsoport sajátos derivátumai közül néhány bizonyos csomópontokat alkot. Ilyen Kőszeghegyalján a *rikátozik* (mind a hat kutatóponton), a *retyetül* (3, 4, 5), valamint a *nyögöskodik* (1–4); az Őrség területén meghatározó a *siëkodik* (mind a hat kutatópont, akár több kérdésben is). A hetési, illetőleg a muravidéki területen több ponton hasonlóképpen jelenik meg a *sókodik* (15, 16, 14, 22, 21). A csomópontok közt ebben a kérdéskörben nincsenek átfedések.

A második térképen a *vöstörög* elsősorban Kőszeghegyalja területén adathozható, míg alakváltozata, a *böstörög* az Őrség pontjain, valamint Muravidéken is (13.). A sajátos kifejezések közül a *hujjánt* az Őrség területére jellemző (12, 9, 7, 8). Néhány jellemző adat egymás-

tól nagyobb távolságban is előfordul, pl. *hőbörög* (Kőszeghegyalja: 2, 4, 5, de Őrség is: 10), vagy *röhincsel* (1, 7). A muravidéki területen meghatározó szinonim változatok a *gyugant/gyuhint/gyuhant* (15–17, 21, 26, 25). Szintén a Muravidékre jellemző a nevetést jelentő *vigyorog*, amely azonban már az Őrség egyik pontján is megtalálható (8).

A harmadik térképen a *hümment* Kőszeghegyalján fordul elő, míg a *hümmöget* nagy gyakorisággal jelentkezik az Őrség területén is. A *mormicul* emberi hangadásra vonatkozva szintén az Őrségben jellemző. A *suspitál* megterheltsége viszont kiterjed a muravidéki területre is. A kérdéskörben sajátos *hőbörcül* kifejezés kutatópontjai közt viszonylagos távolság figyelhető meg (6, 12, 8).

A mozgással járó hangjelenségek kérdéscsoportjában Kőszeghegyalja területére jellemző a *csattogat* a sárban járásra (1–6). A többi sajátos származék valamelyest elszórtabban fordul elő; *toppogat* (3, 4, 5, de Muravidéken is: 16, 23); *csosztat* (1, 8, 26, 21), *tiporcul* (7, 24, 26). A válaszsorokban kifejezetten sok alkalmi megnevezés jelenik meg, melyeknek térbeli kötöttsége igen kérdéses.

Az utolsó térképen az egyenletes esőre Kőszeghegyalján több ponton előfordul a *csattog/csattan*. A szemerkélő esőre a *csöpitül* az Őrség két szomszédos pontján adatolható. A kérdéscsoport jelentésében legsajátosabb kifejezése az égdörgésre a *morog/morran*, amely a kutatóterület mindhárom részén megjelenik (1, 3, 4, 9, 10, 7, 23).

A kutatópontok megterheltsége összességében igen vegyes képet mutat, Kőszeghegyalja és az Őrség területe sok sajátos derivátumot tartalmaz, míg Muravidéken akadnak olyan pontok, ahol egy ilyen adat sem található. Guttmann szerint a területen sok az általános, köznyelvi megnevezés, de jó néhány archaizmust is sikerült gyűjteniük (1987:15). Emellett fontos megjegyezni, hogy a muravidéki területen kutatópontonként két-két adatközlő válaszolt az összes kérdésre, míg Vas megyében hat-hat megkérdezett személy adatait láthatjuk (Köbölkuti 1987:4–5), ez az adatok összevethetőségét is meghatározza.

A fenti megállapításokat a korpuszra vonatkoztatva elmondható, hogy főként a mozgással járó, illetőleg a természeti hangjelenségek megnevezésekor található a Muravidéken is több archaikus kifejezés.

Mivel a nyelvatlaszokban olyan nyelvi állapot rögzül, amely részben már elmúlt (vö. Deme 1975, idézi Kiss 2006: 130), nem vonhatók le messzemenő következtetések a vizsgálat során tapasztaltakból. Mindenesetre a *Hangutánzóigék vasi és muravidéki atlaszának* további kérdéseit a vizsgálatba vonva árnyalhatjuk az itt vázlatosan kialakított képet.

A derivátumok nyelvföldrajzi vonatkozásainak vizsgálatát a térben is kiterjeszthetjük, segítségül hívva *A magyar nyelvjárások atla-*

sza (MNyA.) vagy A romániai magyar nyelvjárások atlasza (RMNyA.) idevonatkozó térképlapjait. Mivel ez a kérdés a dolgozatban már csak egyfajta problémafelvetésként szerepel, ezért térképek nélkül, vázlatosan mutatom be az összevetés során tapasztaltakat.

A vasi és muravidéki atlasz 163. kérdését vettem össze az MNyA. 609. térképével („szítál az eső”). Az adatolt igék közt itt is a legelterjedtebb a *szemerkél*, *szemereg*, melyek nem onomatopoetikus eredetűek. A válaszsor így is változatos képet mutat, megjelenik a *csöpörög*, *csöpörész*, bár kevésbé kötött területileg. Sajátos a *ködöl:ködlük*, amely nem onomatopoetikus, valamint a *lajházik* ~ *lanyházik*, amely talán az intenzitás mértékére utal. Területileg ez a változatosság nem tömörszerűen jelenik meg, inkább elszórtan, kisebb csoportokban. A vasi és muravidéki atlasz térképének sajátos, talán kizárólagos adatai a *pötyörög* s a *maszatul*, a nagyatlasz térképén e területen is jelzett ködöl szóalakra nincs adat.

Mivel az égdörgésre (169.) a vasi és muravidéki területen sajátos megnevezés a *morog*, érdekes lehet területi kötöttsége. A nagyatlasz 608. térképe, s az RMNyA. 2966. lapjai szintén a mennydörgésre kérdeznek rá. A MNyA. válaszsorában jellemzők a *dörög/zörög*, s az Alföldön és a Tiszántúlon a *zeng/zöng* adatok, valamint Dél-Dunántúlon a *görget*. A romániai kutatóterületeken általános a *dörög/mendörög*, szórványos a *csattan*, a legkeletibb pontokon (a moldvai területen) a *durrag*, valamint a Székelyföldön tömörszerűen megjelenik a *görget*.

A két átfogó atlasz anyagában nem fordul elő erre a kérdésre a *morog* vagy a *morran*, tehát a vasi és muravidéki területhez köthető jelenségről lehet szó. Természetesen ebben a dolgozatban igen nagyvonalú összehasonlításra volt csupán lehetőség a területiség vonatkozásában, így a megjegyzések további kutatásokat igényelnek.

A dolgozatban igyekeztem összefoglalni, amit a *Hangutánzó igék vasi és muravidéki atlasza* nyelvi anyagáról, s az expresszív képzésről, s az onomatopoetikus eredetű igékről megtudhatunk maguktól a szerzőktől, s a hivatkozott esettanulmányokból. Összevettem az akkori és mai tudományos vélekedéseket a fiktív (passzív) tövű igékről, a képzőkről, a produktivitás és az analógia kérdéseiről. Kiválasztottam 23 válaszsort, azok sajátos képzésű derivátumait, s a tövváltozatosságból adódó egységeket vizsgáltam. A képzők gyakorisága mellett az onomatopoezis vizsgálatához természeténél fogva hozzátartozó etimológiával, s a jelentéstartalommal kapcsolatos kérdésekre is kitértem.

Összefoglalás

Felhasznált irodalom

- Balogh Lajos – Király Lajos, *Az állathangutánzó igék, hívogatók és terelők somogyi nyelvatlasza*, Bp., Akadémiai, 1976 11., 25–65.
- Benkő Loránd, Egy hangfestő igecsoport, *Magyar Nyelv*, 1954, 254–74.
- Benkő Loránd, *A nyelvföldrajz történeti tanulságai*, I. OK., 1967a 29–48.
- Benkő Loránd, A belső keletkezésű szókészlet, 1967b. = *A magyar nyelv története*, szerk. Benkő Loránd, Bp., Tankönyvkiadó, 1967, 3. kiadás (1980.) 307–12.
- Benkő Loránd, *A magyar fiktív (passzív) tövű igék*, Bp., Akadémiai, 1984
- Berrár Jolán, A szóalkotással keletkezett szavak, = *A magyar nyelv története*, szerk. Benkő Loránd, Bp., Tankönyvkiadó, 1967, 3. kiadás (1980.) 316–332.
- Bokor József, A szókészlet archaizmusok és neologizmusok kérdéséhez egy nyugat-dunántúli tájszóanyag alapján, *Magyar Nyelvőr*, 1985, 185–190.
- D. Bartha Katalin, *A magyar szóképzés története*, (Magyar történeti szóalaktan II.), Bp., Tankönyvkiadó, 1958, 134.
- Guttmann Miklós – Köbölkuti Katalin, Hangutánzó igék vasi és muravidéki atlasza, *MNyTK*. 182. szám, 1987,
- Guttmann Miklós, A hangutánzó igék néhány alaktani, hangtani, jelentéstani sajátossága a muravidéki nemzetiségi magyarság nyelvében = *Nyelvtudomány. Magyar dialektológia. Szlavisztika.*, *A Berzsenyi Dániel TKF. Tudományos Közleményei*. VI. Szombathely. 1990, 17–34.
- Imre Samu, *Nyelvjárási szókészletünk néhány szerkezeti kérdése a magyar nyelvatlasz anyaga alapján*, Bp., Akadémiai, 1987.
- Juhász Dezső, Toponímia és onomatopoezis, *MNyTK*. 183. 1989, 116–120.
- Juhász Dezső, Megjelenőben új etimológiai szótárunk, *Magyar Nyelvőr*, 1994, 335–340.
- Juhász Dezső, A magyar onomatopoezis történetéhez, *Magyar Nyelv*, 1996, 174–183.
- Juhász Dezső, A hangutánzás nyelvtörténeti és nyelvföldrajzi kérdéseihez = *III. Dialektológiai Szimpozion*, szerk. Szabó Géza – Molnár Zoltán Szombathely, 1998 133–138.
- Juhász Dezső, Szójelentés és nyelvföldrajz = *Lexikális jelentés, aktuális jelentés*, szerk. Geccsó Tamás, Bp., Tinta 2000, 134–142.
- Juhász Dezső, A nyelvjárási régiók. A nyugat-dunántúli nyelvjárási

- régió = *Magyar dialektológia*, szerk. Kiss Jenő, Bp., Osiris, 2001, 267–9.
- Keszler Borbála, A szóképzés = *Magyar Grammatika*, szerk. Keszler Borbála, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 2000, 311–315.
- Kiefer Ferenc – Ladányi Mária, A szóképzés., A képzők osztályozása = *Strukturális magyar nyelvtan (3. kötet. Morfológia)* szerk. Kiefer Ferenc, Bp., Akadémiai, 2000, 158–164.
- Kiss Jenő, Gondolatok az onomatopoezis kutatásáról néhány finnugor nyelvben, *Nyelvtudományi Közlemények* 1974, 3–21.
- Kiss Jenő, Egy új magyar nemzeti nyelvatlasz szükséges voltáról, *Magyar Nyelv*, 2006, 129–142.
- Ladányi Mária, Képzett szavak jelentése: Lexikális, aktuális és potenciális jelentés = *Lexikális jelentés, aktuális jelentés*, szerk. Geccsó Tamás, Bp., Tinta, 2000, 179–184.
- Ladányi Mária, A hangadást jelölő igék a magyarban: lexikai jelentés és szintaktikai struktúra = *Igék, főnevek, melléknevek*, szerk. Kiefer Ferenc, Bp., Tinta, 2003, 44–57.
- Ladányi Mária, *Produktivitás és analógia a szóképzésben: Elvek és esetek*, Bp., Tinta, 2007, 20–31.
- Ladányi Mária, Produktivitás és analógia a szóképzésben: A magyar főnévképzés néhány esete = *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXII.* Bp., Akadémiai, 2008, 349–431.
- MNyA. = *A magyar nyelvjárások atlasza*, A munkaközösség vezetője Bárczi Géza, A Magyar Nyelvatlasz munkaközösségének közreműködésével készítette Deme László és Imre Samu, I–IV. Bp., Akadémiai, 608., 609. térkép
- RMNyA. = *A romániai magyar nyelvjárások atlasza X.* Anyagát gyűjtötte és a kéziratot összeállította Murádin László, Szerkesztette és a kiadást előkészítő munkacsoportot irányította Juhász Dezső, Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp., Pharma Press, 1995–2010., 2966. térkép
- T. Somogyi Magda, *A passzív igezők leíró vizsgálata a magyarban*, Akadémiai, Bp., 1987.
- T. Somogyi Magda, *Toldalékrendszerezésünk vitás kérdései*, Bp., Tinta, 2000, 35.
- TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, főszerk. Benkő Loránd, I–III. Budapest. 1967–76.
- ÚMTsz. = *Új magyar tájszótár*, főszerk. B. Lőrinczi Éva, Bp., Akadémiai, 1979. A–D, 1988. E–J, 1992. K–M, 2002. N–S, 2010. Sz–Zs.
- H. Varga Márta, A rokon funkciójú -(V)l és -(V)z denominális

verbunkképzők szemantikai vizsgálata, *Magyar Nyelv* 2006, 78–83.
Zsilinszky Éva, A belső keletkezésű szavak (Szókészlettörténet) =
Magyar nyelvtörténet, szerk. Kiss Jenő – Pusztai Ferenc, Bp., Osiris,
2003 176–184., 373., 619., 786., 804.

Felhasznált kérdések (Guttmann–Köbölkuti 1987.)

91. Hangosan, elkeseredetten sír a gyerek, mit mondunk, mit csinál?
92. Ha valaki perlekedik, veszekszik, mit mondunk, mit csinál?
97. Hogyan megy az az ember, aki nehézkesen, talpával a földet súrolva jár?
98. Mit csinál a kisgyerek, aki ide-oda járkál, tesz-vesz?
100. Ha v-v-v-valaki í-í-í-így be-be-beszél, mit csinál?
105. Mit mondunk, mit csinál az az ember, aki csúnyán, elnyújtva énekel?
108. Mit mondunk, mit csinál az, aki izgalomban, zavarában akadozva beszél?
114. Mit mondunk, mit csinál, aki félhangosan, magában beszélve „hm”-féle hangot ad?
120. Mit mondunk, mit csinál az, aki mély, halk hangon, alig érthetően beszél?
123. Hogyan mondjuk másképp, ha valaki nyűgösködve, kényeskedve panaszkodik, siránkozik?
132. Ha valaki halkán mondja el a mondanivalóját, mert nem akarja, hogy meghallják?
133. Mit csinál, aki jókedvében éles kiáltásokat hallat?
135. Ha valaki erős, váratlan hatásra magasan, éles hangon kiált, milyen hangot ad?
136. Mit mondunk arra a nőre, aki sipító hangon beszél?
138. Milyen hangot ad, ha valaki híg sárban jár?
139. Mit csinál az, aki lábát váltogatva a földet veri?
140. Hogyan mondjuk, ha valaki bántóan, idétlenül nevet?
149. Hogy mondjuk, mit csinál az, aki hangosan jajgat és sír?
160. Hirtelen villámláskor milyen hang keletkezik?
163. Ha csak néhány csepp eső esik, akkor azt mondjuk, még nem esik, csak...
169. Milyen hangot ad az ég villámláskor?
179. Milyen hangot ad a jégeső?
196. Milyen hangot ad az eső, ha erősen, egyenletesen esik?

1. Melléklet:

1. kérdéscsoport:

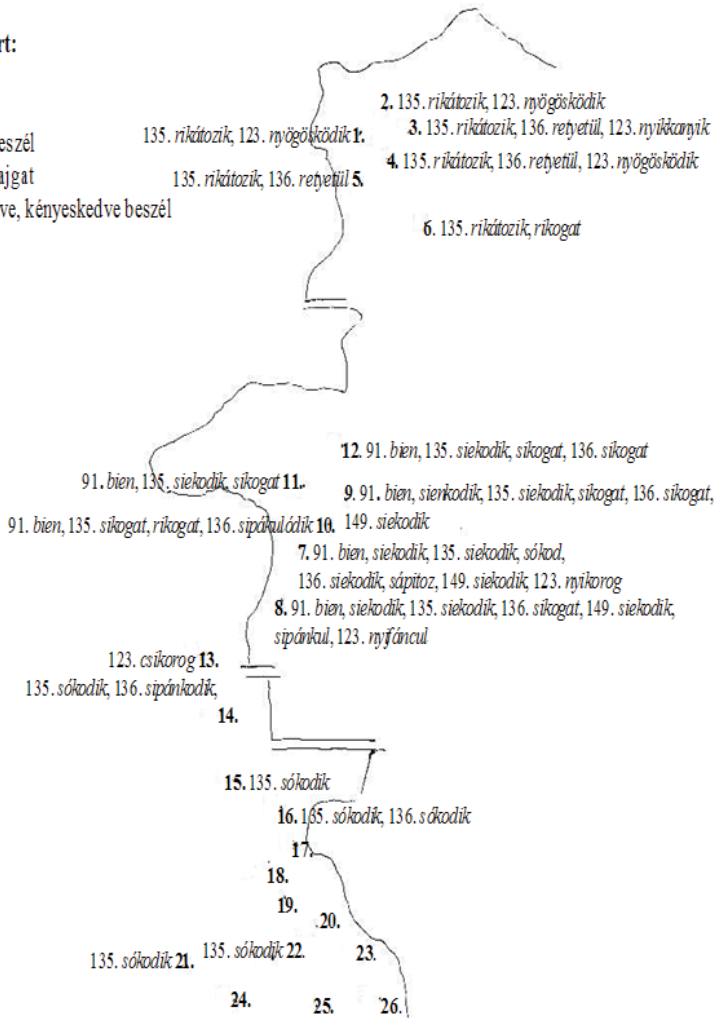
91. gyerek sir

135. sikit, kiált

136. sipitozva beszél

149. hangosan jajgat

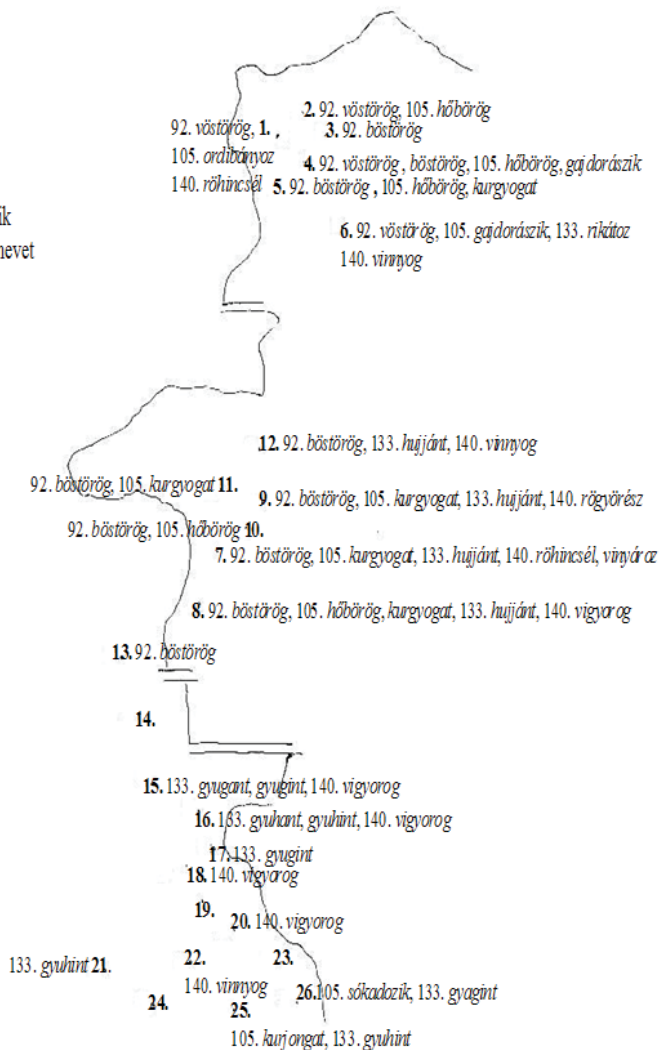
123. nyögösködve, kényeskedve beszél

2. Melléklet:

2. kérdéscsoport:

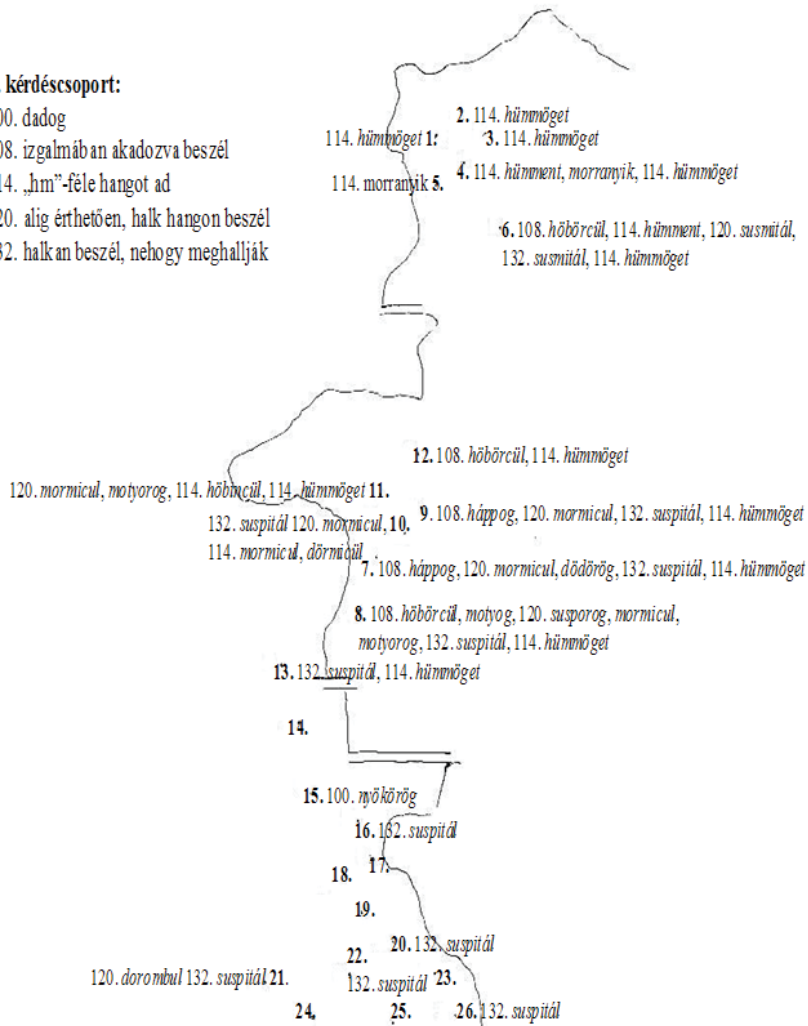
92. perlekedik
105. csúnyán, elnyújtva
énekel
133. jókedvében kiáltozik
140. bántóan, idétlenül nevet

3. Melléklet:

3. kérdéscsoport:

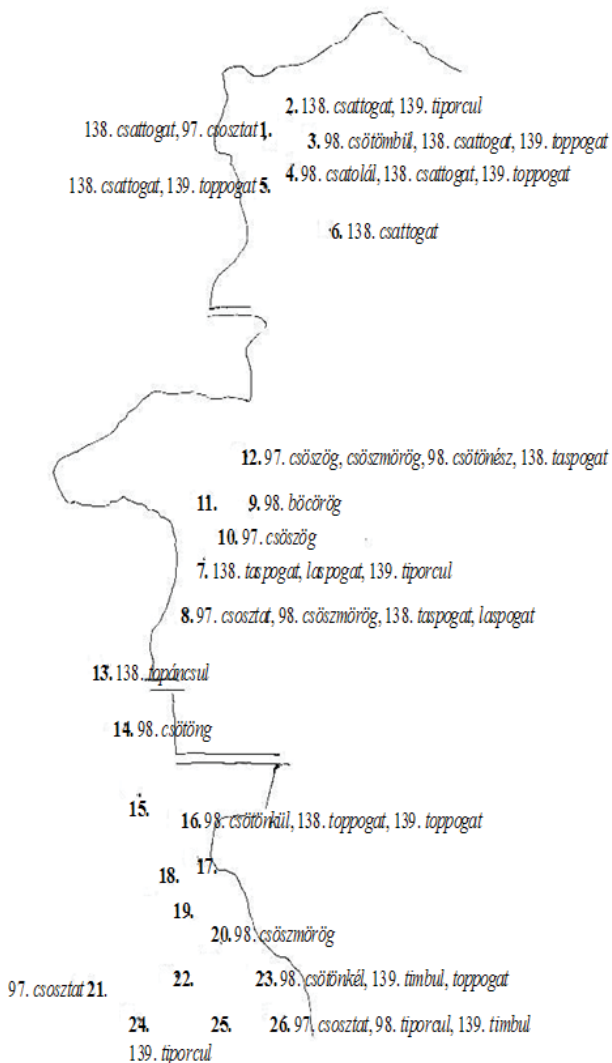
- 100. dadog
- 108. izgalomban akadozva beszél
- 114. „hm”-féle hangot ad
- 120. alig érthetően, halk hangon beszél
- 132. halkán beszél, nehogy meghallják

4. Melléklet:

4. Kérdéscsoport:

97. nehézkesen jár
98. gyerek tesz-vesz
138. sárban jár
139. lábával veri a földet

5. Melléklet:

5. kérdéscsoport:

- 163. csak pár csepp eső esik
- 196. egyenletesen esik
- 179. a jégeső hangja
- 169. villámlás után
- 160. villámlik

